

عوامل موفقیت علویان و سادات در تأسیس دولت‌های اسلامی - شیعی

مرتضی شیرودی^۱

سید محمد عابدی^۲

چکیده

علویان و سادات، دولت‌های متعددی را در پهنه تاریخ اسلامی پدید آورده‌اند؛ اما بیش از آن که به عوامل موفقیت آنان در دولت‌سازی اسلامی - شیعی توجه شود، عوامل ناکامی آنان در این زمینه، به واکاوی رفته که حاصل آن، آثار اندکی است که در بازخوانی و ارائه علل پیروزی آن‌ها در پایه‌گذاری دولت، تولید شده است. بنابراین، با پرسشی جدید مواجهیم که عوامل موفقیت علویان و سادات در تأسیس دولت‌های اسلامی - شیعی در تاریخ اسلامی چیست؟ (سؤال) گمان می‌رود تأسیس این دولت‌ها توسط علویان و سادات، از رابطه و نقش دوسویه بین عملکرد و کارکرد آنان و مردم در عرصه سیاست و قدرت حکایت می‌کند! (فرضیه) این مقاله، درصدد است تا نقش مؤلفه‌هایی مانند عدالت‌خواهی، ظلم‌ستیزی، مردم‌سالاری دینی، استقامت، ظرفیت‌شناسی، اهل بیت محوری، شایسته‌سالاری، بیعت و مشارکت سیاسی متداول در شیعه را در دولت‌سازی نشان دهد. (هدف) نوشتار حاضر بر اساس مطالعات کتابخانه‌ای و با استفاده از منابع اصلی تاریخ اسلام و منابع مطالعاتی نو، انجام گرفته است. (روش) عرضه زاویه‌ای جدید و نگرشی نو در بررسی دولت‌خواهی تاریخی شیعه، یافته‌ای تازه به شمار می‌رود. (یافته)

واژگان کلیدی

دولت، علویان، سادات، امامیه، زیدیه و اسماعیلیه.

۱. استادیار گروه علوم سیاسی پژوهشکده امام صادق (علیه السلام) (نویسنده مسئول) dshirody@yahoo.com
 ۲. دانش‌پژوه دکتری تاریخ معاصر جهان اسلام، جامعه المصطفی العالمیه - mhdabd34@yahoo.com
- تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۷/۶
تاریخ پذیرش: ۱۳۹۳/۹/۲۷

مقدمه

علویان و سادات، نقش مهمی در دولت‌سازی اسلامی - شیعی داشته‌اند. به لحاظ تاریخی، همواره به حوادث تلخ و شکست‌های پی‌درپی علویان و سادات در قیام‌ها نگریسته شده، اما موفقیت آنان را در عرصه‌های سیاسی به ویژه در جهت دولت‌سازی نادیده گرفته‌اند، در حالی که نقش علویان و سادات در این عرصه، نسبت به دیگر مسلمانان چشم‌گیرتر بوده است؛ شاید به آن علت که نقش علویان در این زمینه، تحت تأثیر حادثه عاشورا و قیام‌های به ظاهر ناکام علوی پس از آن، قرار گرفته یا شاید تحت تأثیر دولت‌های مقتدر دیگر شیعی، توسط شیعیان غیرعلوی شکل گرفته‌اند، مانند دولت آل بویه یا دولت صفویه هرچند در سادات بودن یا نبودن صفویان، جای بحث و تأمل است. به هر حال، اگر به نقش علویان و سادات به صورت عمیق‌تر و از زاویه‌های دیگر توجه شود، می‌توان هم در سده نخستین تاریخ اسلام و هم در دوران‌های بعدی و نیز در عصر حاضر، دولت‌های مقتدر اسلامی - شیعی در نظر گرفت که این دو دسته بنیان نهاده‌اند. البته علت‌های دیگری را می‌توان پیرامون این مسأله در خود علویان و سادات جست‌وجو نمود؛ مانند آرمان‌های بلند و اخلاص نیت آنان در برابر حق تعالی که نخواستند مقام و پیوند نسبی‌شان را به رخ جامعه بکشانند. نمونه و مصداق کامل این سخن، در وجود بنیان‌گذار دولت مقتدر جمهوری اسلامی ایران حضرت امام خمینی رحمته‌الله‌علیه تجلی یافته که هیچ‌گاه در این زمینه سخن به میان نیاورد.

نکته دیگر این که منظور از دولت اسلامی - شیعی، دولت ادریسیان در مغرب اقصی (۳۷۵ - ۱۷۲ق)، دولت علویان در طبرستان (۳۱۶ - ۲۵۰ق)، دولت فاطمیان در مصر (۵۶۷ - ۲۹۷ق) و دولت جمهوری اسلامی در ایران (۱۳۵۸ ش) است. منظور از علویان نیز آن دسته از ساداتیند که فقط از نسل حضرت امام علی علیه‌السلام و حضرت فاطمه زهرا علیها‌السلام باشند. بنابراین، بقیه سادات از موضوع بحث خارجند. هم‌چنین غرض از شیعه بودن این دولت‌ها، اعم از شیعه امامیه، زیدی و اسماعیلی است.

عوامل موفقیت علویان و سادات در تأسیس دولت‌های اسلامی - شیعی ▶ ۱۲۳

نقش مستقیم علویان و سادات در تأسیس دولت‌های اسلامی - شیعی

عوامل موفقیت علویان در تأسیس دولت‌های اسلامی - شیعی را در قالب چند مؤلفه می‌توان تبیین نمود:

۱. ظلم‌ستیزی و عدالت‌خواهی

ظلم‌ستیزی علویان و سادات در برابر دستگاه‌های حکام جور، در جهت حمایت از توده‌های مردمی، یکی از عوامل اساسی در جهت تأسیس دولت‌های اسلامی - شیعی به حساب می‌آید. ظلم‌ستیزی هم به لحاظ اعتقادی و هم از دیدگاه عقلی، یک ویژگی و ارزش شمرده می‌شود از این ره‌گذر، علویان برای حمایت از مظلومان و قشرهای آسیب‌پذیر و محروم جامعه به پا می‌خاستند. اصولاً بعضی از قیام‌های علویان، ماهیت ظلم‌ستیزانه داشته است. برای مثال، قیام حسن بن زید بنیان‌گذار حکومت علویان در طبرستان، به علت درخواست مردم به ویژه کسانی آغاز شد که مورد ستم محمد بن اوس بلخی بودند و به این علت تشدید شد که فرستاده حکومت، روستاییان را زیر فشار گذاشت، مالیات و خراج را سه برابر وضع کرد و حتی اراضی موات، جنگل‌ها و مراتع روستاییان را به عنوان ملک دولت ضبط کرد. (طبری، ۱۹۸۸: ۳۶۴ - ۳۶۵؛ ابن اثیر، ۱۹۹۴: ۳۶۵) به همین مناسبت، مردم طبرستان نزد یکی از علویان به نام محمد بن ابراهیم آمده، گفتند:

ما از ظلم جماعت محمد اوسی، به جان آمدیم و شما و آبا و اجدادتان، همواره مقتدای اهل اسلام بوده‌اید و ما می‌خواهیم که سید والایی از آل محمد ﷺ را بر خود حاکم گردانیم تا در بین ما به عدالت رفتار نماید و اگر شما درخواست ما را بپذیرید، با حرکت شما، ظلم و بیدادگری آنان بر ما مرتفع خواهد گردید. (مرعشی، ۱۳۶۱: ۱۲۹)

درواقع عملکرد و رفتار بد استان‌داران عباسی در آن منطقه، ساکنان آن‌جا را به دامن علویان انداخت و با آنان، بیعت نمودند. (تقوش، ۱۳۸۳: ۲۰۶)

ایستادگی علویان در برابر دستگاه عباسیان، نگاه عموم جامعه به‌ویژه قشرهای ستم‌دیده را به خود معطوف نمود؛ به گونه‌ای که یکی از عوامل گرویدن مردم به فرقه‌های زیدی و

اسماعیلی یا بهتر بگوییم علویان، همان نارضایتی مردم از چگونگی حکومت عباسیان بود. البته نارضایتی خود علویان از ابدی حکومت‌های ستم‌پیشه، به مراتب بیش‌تر از دیگران بود و به همین دلیل، دورافتاده‌ترین پناهگاه‌ها را برای تأمین امنیت و گسترش عقاید خویش برگزیدند. (تفوش، ۱۳۸۳: ۲۰۷)

از نمونه‌های بارز ظلم‌ستیزی علویان و سادات، می‌توان به موضع‌گیری قاطعانه امام خمینی علیه السلام در برابر دستگاه ستم‌شاهی پهلوی اشاره نمود. ظلم‌ستیزی وی و حمایت از ستم‌دیدگان به ویژه علما و طلاب حوزه‌های علمیه، از فاجعه مدرسه فیضیه و کشتار مردم و عزاداران به مناسبت سالگرد شهادت امام صادق علیه السلام شد. این فاجعه تکان‌دهنده، در تاریخ سیاسی - اجتماعی مردم ایران ثبت گردیده است. بدین شکل که کماندوهای رژیم ستم‌شاهی، با لباس کشاورزان، درحالی که به چاقو و چوب مسلح بودند، هنگام عزاداری وارد مدرسه فیضیه شده، به کشتار مردم و روحانیان پرداختند. (منصوری، ۱۳۷۷، ج ۱: ۵۵۵) هم‌زمان با این فاجعه، تعدادی از مساجد تبریز نیز هنگام مراسم عزاداری حضرت امام صادق علیه السلام مورد حمله عده‌ای از مأموران ساواک و شهربانی قرار گرفت و آنان با ورود به مدرسه طالبیه آن شهر، با طلاب درگیر شدند. (منصوری، ۱۳۷۷، ج ۱: ۵۵۸) امام خمینی علیه السلام ضمن تأثر و اندوه شدید، واکنش بسیار تندی نشان داد و به دستگاه ستم‌شاهی چنین خطاب کرد:

چرا به مردم و مدرسه حمله می‌کنند و مجلس سوگواری امام صادق علیه السلام را برهم می‌زنند و چرا مردم بی‌گناه و طلاب را می‌کشند؟

ایشان هنگام درگیری، برای حمایت از مردم و طلاب، قصد داشتند به مدرسه فیضیه بروند اما افراد حاضر در منزل امام، با اصرار زیاد مانع از خروج ایشان از خانه شدند. (منصوری، ۱۳۷۷، ج ۱: ۵۵۹) بعد از قیام پانزده خرداد ۱۳۴۲ و فاجعه فیضیه، ظلم و جنایات دستگاه ستم‌شاهی روزبه‌روز افزوده می‌شد. در همین روز، کشتار و قتل مردم مشهد نیز وحشت‌انگیز بود؛ با ورود تانک‌ها و نفربرهای ارتشی به داخل جمعیت، خون مردم سنگ‌فرش خیابان‌ها را سرخ‌گون نمود. (سکندری و ذاکری داد، ۱۳۸۴: ۷۲)

از همه وحشتناک‌تر، شکنجه‌های ساواک بود که از بزرگ‌ترین مصداق ظلم و جنایت رژیم علیه مردم به حساب می‌آید. اعدام‌های دسته‌جمعی، حبس‌های طولانی، ضرب جرح‌ها،

عوامل موفقیت علویان و سادات در تأسیس دولت‌های اسلامی - شیعی ▶ ۱۲۵

هتاک‌ها، بی‌حرمتی‌ها و حتی کارهای خلاف عفت (شیرخانی، ۱۳۷۷: ۱۵۷) با کسانی که دستگیر و بازجویی قرا می‌شدند، از دیگر مصادیق برخورد وحشیانه رژیم علیه مردم بود. (دفتر ادبیات انقلاب اسلامی، ۱۳۷۱: ۸۳) پاشیدن اسید به صورت یکی از روحانیان قم، از دیگر جنایات رژیم پهلوی است. (دفتر ادبیات انقلاب اسلامی، ۱۳۷۱: ۸۵) درباره شکنجه‌های رژیم شاه، کتابی با همین عنوان نوشته شده است. برخی شکنجه‌ها، جسمی و روحی بود. از جمله فحاشی و توهین‌های ناموسی، توهین به رهبران دینی، واداشتن زندانیان به توهین علیه رهبران مبارز، جلوگیری از اقامه نماز، ترساندن زندانیان، انداختن حیوانات به داخل سلول زندانیان، وانمود کردن به اعدام متهم، تهدید به دستگیری زن و فرزندانش، واداشتن زندانی به شکنجه اطرافیان، آمدن با حالت بسیار زنده به اتاق زنان، بی‌خوابی، بستن چشم‌ها، شکنجه اطرافیان زندانی، شکنجه با مشت و لگد، شکستن دست و پا و دیگر اعضا مثل دندان، فروبردن سر زندانی زیر آب، آویزان کردن، شکنجه با ابزارهایی مانند ناخن‌گیر، قیچی جراحی و روغن جوشان. (صمدی‌پور، ۱۳۸۶: ۱۵۵-۱۸۴)

از آن طرف، امام خمینی علیه السلام همواره در برابر ظلم و استبداد مبارزه نمود. اوج ظلم‌ستیزی و استکبارستیزی وی در مخالفت با لایحه کاپیتولاسیون تجلی می‌یابد. وی در این زمینه، دولت شاهنشاهی را حکومتی مزدور و غرب‌زده قلمداد نمود که باعث گردید تا ملت ایران در برابر امریکاییان احساس حقارت نمایند. (رجبی، ۱۳۷۸: ۳۳۲) با توجه به همین جنایات، بعد از پیروزی انقلاب فرمود:

ما در عصری زندگی می‌کنیم که مقدرات ملت‌های دربند مظلوم، به دست مشت‌های جنایت‌پیشه که خوی سبوعیت بر آنان غالب است می‌باشد. ما در محیطی گذران می‌کنیم که مظلومان که جرمی جز دفاع از حق ندارند، زیر چکمه ستم‌گران خرد می‌شوند. (امام خمینی، ج ۱۸: ۲۳)

با عنایت به مطالب گفته شده، ظلم‌ستیزی علویان و سادات از جمله ارزش‌های معنوی و عقلانی بوده که همواره واکنش متقابل مردم را به عنوان پاداش نیز در پی داشته است. مهم‌ترین پاداش مردم در برابر ظلم‌ستیزی علویان و سادات، پاس داشتن احترام و جایگاه اجتماعی آنان به عنوان ذریه رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم بوده که همواره مردم و بسیاری از حاکمان و پادشاهان پاس می‌داشتند. (عابدی، ۱۳۹۲: ۱۱۵۱-۱۱۵۴)

۲. مرم سالاری دینی

منظور از مردم‌سالاری، حکومتی است که مردم در آن نقش اصلی را به عهده دارند؛ بدین معنا که مردم بر سرنوشت خویش حاکم بوده، با تدبیر به آن می‌پردازند؛ (جمشیدی، ۱۳۸۴: ۶۵۱) از این رو، عامل دیگر را که می‌توان درباره تأسیس دولت‌های علویان و سادات بررسی و تحلیل کرد، تحرک مردم و اقبال و گرایش‌های آنان به علویان و سادات است؛ زیرا مردم همواره علویان و سادات را در جریان‌های مختلف به ویژه در قیام‌ها، همراهی و پشتیبانی می‌نمودند. (مقدم و دیگران، ۱۳۸۵: ۷) در این دیدگاه، می‌توان گفت حمایت‌های مردمی به عنوان نیروهای محرک و اهرم‌های قوی در اقدامات مبارزاتی و قیام‌های علویان و سادات نقش داشته و از این ره‌گذر، علویان و سادات، در تأسیس دولت‌های اسلامی - شیعی توفیق یافتند.

تحرک و حمایت‌های مردمی از علویان و سادات در عرصه‌های مختلف به ویژه در عرصه‌های مبارزاتی، از واقعیت‌های انکارناپذیر تاریخی است که همواره اتفاق افتاده و بر همین مبنا، علویان و سادات قبل از هر اقدام دیگر، سراغ مردم و قبایل رفته، از آنان دعوت به عمل می‌آوردند. (محرمی، ۱۳۷۸: ۱۳۸) هم‌چنان که ادریسیان در مغرب و فاطمیان در مصر، با حمایت‌ها و پشتیبانی‌های مردم و قبایل، دولت‌های خویش را بنیان نهادند. (یعقوبی، ۱۳۷۴، ج ۲: ۴۰) به گفته ابن‌خلدون طالبیان پس از عزیمت از مشرق و مرکز خلافت، در بازستاندن خلافت از عباسیان کوشیدند و مردم را به دور خویش فرا خواندند. مردم نیز دعوت آنان را پذیرفتند و چندین بار قیام کردند و دولت آنان را استوار نمودند. قبایل «اوربه» و «مغلیه» از ادریسیان و قبایل «کتامه» و «صنهاجه» از فاطمیان، نمونه‌های بارز آن هستند. (ابن‌خلدون، ۱۳۵۴، ج ۱، ۳۰۰) هم‌چنین، علویان در طبرستان، با بهره‌گیری از نارضایتی مردم، ابتدا آنان را در برابر مجریان و کارگزاران عباسی، متحد گردانیدند و پس از پیروزی‌های درخشان سیاسی و نظامی و تصرف شهرها و مناطق یکی پس از دیگری (مسعودی، ۱۳۷۴، ج ۲: ۵۵۸) دولت علوی را در طبرستان بنیاد نهادند. (طبری، ۹۸۸، ج ۵: ۳۶۲؛ مرعشی، ۱۳۶۱: ۳۶۵)

حضور مردم و پشتیبانی آنان به عنوان نیروی محرک در نهضت فکری و حرکت انقلابی

عوامل موفقیت علویان و سادات در تأسیس دولت‌های اسلامی - شیعی ▶ ۱۲۷

امام خمینی علیه السلام نیز برجسته است. به عبارت دیگر، مردمی بودن و مردم‌سالاری دینی از ویژگی‌های انقلاب و تأسیس دولت جمهوری اسلامی است. (عابدی، ۱۳۹۲: ۹۱) در این زمینه، امام خمینی علیه السلام به نقش و جایگاه مردم در انقلاب و تأسیس دولت جمهوری اسلامی فوق‌العاده اهتمام داشت. در واقع، وی وظایف شرعی مردم را در برابر مسئولیت‌های دینی و اجتماعی‌شان در جهت حفظ، دوام و بقای دولت اسلامی، خاطر نشان نموده، می‌فرماید:

همه مردم مؤظفند که نظارت کنند بر این امور؛ نظارت کنند که من یک پایم را کنار گذاشتم، کج گذاشتم. ملت مؤظف است که بگوید: پایت را کج گذاشتی، خودت را حفظ کن، همه ملت مؤظفند که به این نکته توجه داشته باشند در همه کارهایی که الان مربوط به اسلام است».

(احمدی، ۱۳۸۵: ۴۸)

۳. پایداری

پایداری علویان و سادات در برابر قدرت‌های حاکم نیز قابل بررسی است. آنان در وضعیت‌های مختلف از خود مقاومت نشان دادند؛ حتی در مواردی که پاداش و پیروزی هم به دست نمی‌آوردند. به عبارت دیگر، همواره در تقابل با حکومت‌های جور به مبارزه می‌پرداختند و گاهی در زمینه دولت‌سازی و تأسیس حکومت توفیق می‌یافتند. هرچند آنان بعد از سلسله قیام‌های زید شهید و فرزندش یحیی، قیام‌های نفس زکیه و شهید فخر، قیام‌هایی را که به راه انداختند، اغلب بدون نتیجه بود و خود در سرزمین‌های اطراف و مرزها پراکنده شدند. (مسعودی، ۱۳۷۴، ج ۲: ۳۰۰) باز هم پایداری آنان، باعث پیروزی در بعضی از این قیام‌ها گردید و توانمندی‌شان را در تأسیس حکومت، تثبیت نمود. یکی از پژوهش‌گران نگاشته است:

بسیاری از قیام‌های سادات در زمان عباسیان، منجر به شکست گردید؛ اما برخی از این جنبش‌ها، منجر به تشکیل حکومت توسط سادات گردید؛ مانند حکومت ادریسیان در مغرب، علویان در طبرستان و فاطمیان در مصر (کنگره بین‌المللی بزرگداشت ثقه الاسلام کلینی، ۱۳۷۸: ۷۳)

موفقیت ادریس اول بعد از سختی‌هایی که در طول سفر دید، موفقیت ادریس دوم که حتی قبل از تولد از سوی قبایل بربر به عنوان رهبر برگزیده شد و به گفته ابن‌خلدون «دولت او و فرزندانش شوکتی تمام یافت» (ابن‌خلدون، ۱۳۶۳، ج ۹: ۳) یا موفقیت عبیدالله مهدی پس از تعقیب شدید توسط عباسیان و به زندان افکندن او که باز هم سرانجام به عنوان اولین خلیفه فاطمیان برگزیده شد. (ابن حماد، ۱۳۷۸، ج ۱: ۲۲) یا پیروزی‌هایی که در جریان نبرد علویان طبرستان در برابر طرفداران عباسی نصیب آنان گردید. (طبری، ۱۹۸۸، ج ۵: ۳۶۴؛ ابن اثیر، ۱۹۹۴، ج ۴: ۳۶۵) هر کدام از این قیام‌ها و در تداوم آن‌ها، تأسیس دولت‌های اسلامی - شیعی، موفقیت و پاداشی در برابر رفتار عملکرد سیاسی آنان، شمرده می‌شود.

پایداری در نهضت فکری و انقلابی امام خمینی علیه السلام را می‌توان طی مراحل طی در نظر گرفت: اولین موفقیت وی، لغو فوری لایحه انجمن‌های ایالتی و ولایتی در سال ۱۳۴۱ بود. به موجب این طرح، رژیم شاه می‌خواست قید کلمه «اسلام» را حذف نماید که از شرایط انتخاب‌کنندگان و انتخاب‌شوندگان بود؛ امام خمینی علیه السلام با به صحنه کشاندن گروه وسیعی از عالمان دینی در برابر این طرح، رژیم را به عقب‌نشینی وادار نمود و رژیم از این طرح، دست برداشت. (قلی پور، ۱۳۸۲: ۱۵۴) مخالفت علنی ایشان در برابر رژیم و تحریم برگزاری رفراندوم پیشنهادی رژیم، با حضور مراجع و علمای قم، موفقیت دیگری در تاریخ سیاسی انقلاب امام علیه السلام قلمداد می‌گردد. (قلی پور، ۱۳۸۲: ۱۶۲) از همه مهم‌تر، شکل‌گیری قیام پانزده خرداد بود که در آن، امام خمینی علیه السلام طی سخن‌رانی درباره هتک حرمت مأموران رژیم به مدرسه فیضیه و روحانیت، آن را به واقعه کربلا تشبیه کرده، رژیم پهلوی را دست‌نشانده اسرائیل معرفی نمودند که البته به دستگیری وی انجامید. با واکنش‌های امام علیه السلام قیام پانزده خرداد شکل گرفت و تظاهرات وسیعی در تهران و قم به راه افتاد. این تظاهرات با حمله نیروهای نظامی رژیم به خاک و خون کشیده شد. (قلی پور، ۱۳۸۲: ۱۶۲) قیام پانزده خرداد، یکی از موفقیت‌های بزرگ امام علیه السلام بود که زمینه را برای فروریختن پایه‌های نظام استبدادی فراهم ساخت.

موفقیت دیگر وی برانگیختن احساسات علما و مراجع بود که در جریان دستگیری ایشان اتفاق افتاد و واکنش‌های گسترده شخصیت‌ها، مراجع و علمای ایران و عراق را در پی داشت. آنان با صدور اعلامیه‌ها و تلگرام‌هایی، دستگیری وی و کشتار مردم را

عوامل موفقیت علویان و سادات در تأسیس دولت‌های اسلامی - شیعی ▶ ۱۲۹

محکوم نمودند. از سوی دیگر، جمعی از برجسته‌ترین مراجع و علمای سراسر کشور، در اعتراض به دستگیری حضرت امام علیه السلام به تهران مهاجرت کردند و چندین ماه به بحث و مناظره پرداختند. (رجبی، ۱۳۷۸، ج ۱: ۲۹۱)

تبعید امام علیه السلام با دستور امریکا در سیزده آبان ۱۳۴۳ به ترکیه (رجبی، ۱۳۷۸، ج ۱: ۳۳۷) از دیگر موفقیت‌ها بود؛ زیرا وی دوران تبعید را به یک فرصت تبدیل نمود و در حقیقت، نگاه عموم مردم به ویژه مجامع جهانی و بین‌المللی را به حرکت فکری و انقلابی خویش معطوف ساخت. به هر حال، فرایند تأسیس دولت‌های اسلامی - شیعی توسط علویان و سادات همراه با سختی‌ها و موفقیت‌ها تحقق یافته است.

۴. ظرفیت‌شناسی و تعقل سیاسی

ظرفیت‌شناسی و تعقل سیاسی علویان و سادات در جهت دولت‌سازی، از دیگر علت‌هایی است که احتمال موفقیت آنان را بالا برد. این مسأله را باید در ابعاد مختلف، هم به لحاظ ژئوپلیتیک و محیطی و هم به لحاظ جامعه‌شناختی و روان‌شناختی، بررسی و تحلیل کرد. در بعد اول، این سؤال مطرح می‌گردد که چرا ادریسیان و فاطمیان، دورترین منطقه نسبت به مرکز خلافت عباسیان را برای قیام و تأسیس حکومت برگزیدند؟ سؤال دیگر اینکه، علویان به چه دلیل منطقه مرزی و کوهستانی طبرستان را برای قیام و تأسیس حکومت انتخاب کردند؟

پاسخ این پرسش‌ها را به لحاظ موقعیت‌شناسی، می‌توان از منظر ابن خلدون به دست آورد. او معتقد است که اگر فردی از خاندان معروف، دورترین منطقه یا نقطه مرزی را برای قیام برگزیند، اهالی آن منطقه، بدون درنگ دور او را گرفته، قیام را به ثمر می‌رسانند؛ مثلاً «فردی از خاندان برجسته، اگر در سرزمین دور برود، مردم دور او جمع می‌گردند و در بنیان‌گذاری دولتی به نام وی همت می‌گمارند و به هیچ رو در سلطنت وی طمع نمی‌ورزند.» (ابن خلدون، ۱۳۵۴، ج ۱: ۳۰۰)

با این نگرش، می‌توان گفت: شناخت و انتخاب ادریسیان، فاطمیان و علویان طبرستان نسبت به سرزمین‌های مورد نظرشان، بر اساس ظرفیت‌شناسی و جامعه‌شناسی سیاسی، یک انتخاب کاملاً آگاهانه، دقیق و حساب‌شده بوده است؛ زیرا شناخت علویان و سادات از

مردمان منطقه به ویژه مردم مغرب و قبایل بربر، به زمان حضرت علی علیه السلام و سپس به دوران امامان هفتم و هشتم برمی‌گردد. برای مثال، «علی بن عثمان» معروف به «ابی دنیا المَعْمَر المَغْرَبی» از اهالی بربر و راوی مستقیم احادیث امام علی علیه السلام بود. (الغُمیش، ۱۳۸۸: ۸۶-۹۴) یا یکی از شاگردان امام علی علیه السلام معروف به «حَنَس الصَّنَعی» که در جنگ صفین، کنار حضرت حضور داشت و بعداً ساکن قیروان گردید. هم‌چنین امامان با بربرها روابط نسبی داشتند. برای مثال، مادر امام موسی کاظم علیه السلام بانوی بافضیلتی به نام «حَمیدَه بربریه»، مادر امام علی بن موسی الرضا علیه السلام بانوی بافضیلتی به نام «نَجْمه مغربیه» و نیز مادر امام هادی علیه السلام بانوی بافضیلتی به نام «سُمانه مغربیه» از قبایل بربر بودند. (الغُمیش، ۱۳۸۸: ۸۶-۹۴) طبیعتاً این پیشینه روابط سببی و نسبی، در گرایش مردمان مغرب و قبایل بربر به علویان و سادات فوق‌العاده تأثیرگذار بوده است. بدین جهت، علویان و سادات به لحاظ جامعه‌شناختی سیاسی، همان منطقه را برای تأسیس دولت انتخاب نمودند.

ساختن شهرهای تاریخی که به لحاظ فرهنگی و تمدنی، در افکار و باورهای مردم تأثیرگذار بود، از دیگر عوامل ژئوپلیتیک و محیطی به حساب می‌آید که علویان و سادات به آن، اهتمام داشتند؛ مثلاً ساختن شهر فاس، به عنوان شهری مقدس، خانه شرفا یا خانه اعقاب، ممتاز نواده‌های گرامی پیامبر صلی الله علیه و آله شناخته می‌شود. (کلیفورد، ۱۳۸۱: ۷۸) و آن دیار به نام ایشان معروف می‌گردد که آن را دیار ادریس بن ادریس می‌گفتند. (مسعودی، ۱۳۷۴، ج ۲: ۳۰۰) اصولاً شهرهایی که به نام خلفای فاطمیان ساخته شده، در جذب افکار عموم فوق‌العاده تأثیرگذار بوده است؛ به همین جهت؛ عبیدالله مهدی به افریقا آمد و پس از چندی اقامتگاه جدیدی به نام المهدیه بنا نمود. (کارل، ۱۳۴۶: ۲۱۵) یا بعد از فتح فسطاط و مصر در سال ۳۵۸ قمری، پایگاه جدیدی به نام قاهره ساختند. (کلیفورد، ۱۳۸۱: ۱۴۰) علاوه بر مسائل مهندسی که در ساخت این شهرها اهمیت داشت، به سایر نکات مانند عوامل نجومی و حتی عوامل فرا طبیعی نیز توجه می‌شد. (گاستون، ۱۳۶۵: ۳۲)

اهتمام به عوامل ژئوپلیتیک و محیطی، در نهضت فکری و حرکت انقلابی امام خمینی رحمته الله علیه نیز برجسته است. انتخاب شهر قم و هم‌چنین برگزیدن حوزه علمیه به عنوان مرکز خیزش و حرکت مردمی، در ساخت افکار و اعتقادات مردم فوق‌العاده تأثیرگذار بود؛ زیرا قم به عنوان مهد علم، فرهنگ و معنویت، قداست و جایگاه ویژه‌ای داشت. از این

عوامل موفقیت علویان و سادات در تأسیس دولت‌های اسلامی - شیعی ▶ ۱۳۱

منظر، بعد معنوی حرکت امام خمینی علیه السلام را دوچندان ساخت. (عابدی، ۱۳۹۲، ۹۱) به ویژه بعد از فاجعه مدرسه فیضیه، با ایستادگی حضرت امام در برابر رژیم در جهت حفظ و احیای هویت دینی، روح دوباره در کالبد نیمه‌جان مردم دمیده شد. بدین علت ایشان می‌فرماید:

حوزه قم خدمتی به اسلام کرده است که تا صدها سال دیگر این خدمت باقی است. کم نشمرید آقایان این را! دعا کنید به حوزه قم. صدها سال دیگر هم اسم حوزه قم در تواریخ هست. حوزه علمیه قم زنده کرد اسلام را. (امام خمینی، ج ۲: ۲۷)

شعارهای سیاسی و اعتقادی علویان و سادات در جهت دولت‌سازی را می‌توان ظرفیت-شناسی و تعقل سیاسی برشمرد. علویان و سادات طبرستان دولت خویش را با شعار «الرضا من آل محمد» تأسیس نمودند. در این زمینه، طبری نگاشته است که احمد بن عیسی بن حسین الصغیر بن علی بن حسین بن علی بن ابی طالب علیه السلام و دیگر ادریس بن موسی بن عبدالله بن موسی بن عبدالله بن حسن بن حسن بن علی علیه السلام نماز عید را با مردم ری خواندند و با این شعار، مردم را دعوت نمودند. (الطبری، ۱۹۸۸، ج ۵: ۳۶۴) مسعودی نیز آورده است که بعد از مرگ حسن بن زید در سال ۲۷۷ قمری، برادرش محمد بن زید جانشین او شد و بعد از آنان، کسانی دیگر از علویان و سادات مانند حسن بن علی حسنی معروف به اطروش و پسرش و حسن بن قاسم، همگی به این شعار دعوت می‌کردند. (مسعودی، ۱۳۷۴، ج ۲: ۵۵۸)

شعارهای سیاسی و تأثیرگذار در عرصه جهانی و بین‌المللی در دولت جمهوری اسلامی نیز بسیار پررنگ است. امام خمینی علیه السلام در جهت دولت‌سازی و حتی قبل از انقلاب، شعارهای برگرفته از آموزه‌های دینی و ارزش‌های اسلامی را برگزید. (نوازی، ۱۳۸۴: ۶۶) شعارهای عزت‌آفرین مانند «نه شرقی نه غربی جمهوری اسلامی»، «اسلام ناب محمدی»، «سیاست ما عین دیانت ماست» و شعارهای دشمن‌شکن مانند «استکبار جهانی»، «شیطان بزرگ»، «اسرائیل باید محو گردد» و غیره برخاسته از اعماق تفکر سیاسی و ظرفیت‌شناسی وی بود.

نقش غیر مستقیم علویان و سادات در تأسیس دولت‌های اسلامی - شیعی

نقش مردم در کنار علویان، در تأسیس دولت‌های اسلامی - شیعی نیز برجسته است. این مسأله در قالب چند مؤلفه بررسی می‌گردد.

۱. اهل بیت محوری

تاریخ گذشته، این واقعیت را نمایان می‌سازد که گرایش به اهل بیت علیهم‌السلام همواره به عنوان یک ارزش و محور، باعث جذب و اتحاد مردم و مسلمانان در مسائل سیاسی، اعتقادی و اجتماعی بوده است؛ زیرا جایگاه اهل بیت و علویان، در میان توده‌های مختلف مسلمانان به عنوان یک ارزش اجتماعی، انکارناپذیر است و هم مردم و هم خود علویان و سادات، به این جایگاه توجه داشته‌اند، از این رو، حسنین خود را مصداق حقیقی خاندان پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم می‌دانستند (الهی‌زاده، ۱۳۸۵: ۱۶) یا مثلاً علویان و سادات، به دلیل انتساب به این خاندان، دیگران را برای خلافت، نامشروع می‌دانستند و جز برای خود، مشروعیتی برای سایر افراد و فرقه‌های مذهبی قائل نبودند. (عالم‌زاده و دیگران، ۱۳۸۴: ۷۸)

اصولاً نام نهادن این دولت‌ها مانند دولت فاطمیان در مصر یا علویان در طبرستان، بار معنایی خاص خود را دارد که همان عظمت و جایگاه خاندان اهل بیت به ویژه حضرت علی علیه‌السلام و حضرت فاطمه علیها‌السلام را می‌رساند. در این زمینه، یکی از نویسندگان خارجی گفته که فاطمیان، مدعی تبار علوی بودند و نامشان از نام فاطمه دختر پیامبر اسلام صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و همسر علی بن ابی‌طالب علیه‌السلام گرفته شده است. (کلیفورد، ۱۳۸۱: ۱۴۰) با این نگرش، تشکیل دولت توسط علویان، امری اتفاقی نبوده، بلکه محبوبیت خاندان پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم در بین ساکنان منطقه در کنار زمینه‌های اجتماعی و فرهنگی دیگر، بوده است. (عالم‌زاده و دیگران، ۱۳۸۴: ۷۴)

جایگاه اجتماعی و قداست معنوی علویان از یک سو و نگرش اهل بیت محوری و گرایش مردم به علویان از سوی دیگر، از عوامل مهم در جهت تأسیس حکومت به حساب می‌آید. به عبارت دیگر، نگاه مردم به جایگاه علویان و سادات، همواره نگاه قداست‌گونه بوده، از این رو، افراد شایسته از خاندان علویان و سادات را به عنوان امام و رهبر برمی‌گزیدند.

عوامل موفقیت علویان و سادات در تأسیس دولت‌های اسلامی - شیعی ▶ ۱۳۳

ابن خلدون اشاره کرده که مردم و شیعیان افریقیه، برای پیشوایان خود از فرزندان اسماعیل، لقب امام را به کار می‌بردند. همچنین اداره مغرب، ادريس و پسرش ادريس اصغر را امام می‌گفتند. (ابن خلدون، ۱۳۵۴، ج ۱: ۴۳۷) همچنان که این ویژگی یعنی لقب امام، برای بنیان‌گذار جمهوری اسلامی ایران، بر سایر القاب ایشان غلبه یافت.

برخی منابع تاریخی، حکایت از آن دارد که خود اهل بیت نیز مردم را به خود فرا می‌خواندند. یکی از پژوهش‌گران در این زمینه، نگاشته که مقریزی ضمن نقل عبارات ابن‌اثیر در تاریخ اختصاصی فاطمیان، در حاشیه کتاب، حلوانی و ابوسفیان را نمایندگان امام صادق علیه السلام دانسته که در سال ۱۴۵ قمری به مغرب رفتند تا مردم را به اهل بیت دعوت نمایند. وی اضافه می‌کند که ابن خلدون نیز معتقد است که مذهب فاطمیان را دو نفر به نام‌های حلوانی و ابوسفیان به افریقیه آوردند و امام صادق علیه السلام آن دو را به آن دیار فرستادند. (ناصری طاهری، ۱۳۷۹، ج ۱: ۵۷) هرچند این نکته جای تأمل دارد و اثبات این ادعا تحقیق جداگانه‌ای می‌طلبد، بدیهی است که مبلغان و داعیان از سوی علویان، مردم را به دولت اهل بیت دعوت نموده، مردم هم استقبال می‌کردند.

به گفته یکی از پژوهش‌گران، دعوت‌های علویان به دل‌های مردم نزدیک‌تر و تأثیرگذار بود و تبلیغ آنان به نفع اهل بیت، قبایل را امیدوار می‌ساخت. (مونس، ۱۳۸۴، ج ۲: ۸)

اهل بیت محوری در میان شیعیان طبرستان نیز وجود داشت و آنان به اولاد و خاندان پیامبر صلی الله علیه و آله حسن اعتقاد داشتند. (محرمی، ۱۳۷۸، ۱۳۸) قبیله زناته نیز ادريس را به اعتبار علوی بودنش، به پیشوایی خود برگزیدند و ادريس به یاری آنان، اولین دولتی مستقل شیعی را در شهر فاس بنیاد نهاد. (خضری، ۱۳۷۸: ۵۵)

جایگاه اهل بیت در تأسیس نظام جمهوری اسلامی ایران نیز برجسته بود. امام خمینی رحمته الله علیه با الگوپذیری از قیام حضرت اباعبدالله و نهضت عاشورایی آن حضرت، حکومت اسلامی را بنیان نهادند. (قنبری، ۱۳۷۹: ۶۹) از این رو، ایشان نقش و جایگاه اهل بیت را در جهت صیانت از حریم دین مقدس اسلام، به صورت پویا آن‌هم در قالب الفاظ و عباراتی که برای عموم مردم و مسلمانان قابل فهم باشد، تبیین می‌کرد: «این محرم و صفر است که اسلام را زنده نگه داشته است.» (امام خمینی، ج ۱۵، ص ۲۰۴)

یا در جای دیگر می‌فرماید: «کل ارض کربلا! همه جا محضر سیدالشهداست؛ همه

منبرها محضر سیدالشهداست. اگر حضرت سیدالشهدا نبود، یزید و پدرش و اعقابشان، اسلام را منسی کرده بودند.» (امام خمینی، ج ۸، ص ۷۰)

۲. شایسته‌سالاری

شایسته‌سالاری از سوی مردم نسبت به علویان، اوج ارزش و اهتمام آنان را در برابر شایستگی‌های اخلاقی و اجتماعی علویان و سادات می‌رساند. بر این اساس، علویان نیز سعی داشتند تا همواره رفتارهای اجتماعی‌شان را در حد بالای اوصاف پسندیده و شایسته استوار نمایند. شجاعت، گذشت، مقام علمی، نگاه بلند و دیگر ویژگی‌هایی که در رفتار اجتماعی آنان ملحوظ بوده، نگاه مردم را نسبت آنان معطوف می‌کرد. برای نمونه، مردم آمل در دولت علویان طبرستان، حاکم منطقه را طرد و سید محمدابراهیم یکی از علویان را به عنوان حاکم مطالبه نمودند. (امیری، ۱۳۸۸: ۱۹)

صفات اخلاقی و برخورد اجتماعی علویان، فوق‌العاده مورد توجه مردم از جمله تاریخ‌نگاران بوده است. ابوالفرج اصفهانی درباره اوصاف و شایستگی علویان و از چگونگی سرپرستی ادریس دوم در میان بربرها سخن گفته و به اوصاف ایشان مانند شجاعت، سخاوت و ذوق ادبی اشاره کرده است. (اصفهانی، ۱۹۸۷: ۴۰۹)

تاریخ‌نگار دیگر می‌گوید: «حسن بن زید، مردی بود به تمام انواع فضایل آراسته و در شجاعت و تدبیر ملک و ملت نظیر نداشت.» (مرعشی، ۱۳۶۱: ۱۳۰)

اوصاف شایسته علویان حتی در محافل رقبای سرسخت آنان مانند خلفای عباسی نیز بر زبان‌ها جاری بود. مسعودی در این زمینه نگاشته است که محمد بن عبدالله دمشقی به دستور المتقی (خلیفه عباسی) پیرمردی از اهالی رقه را جست تا حوادث و اتفاقات گذشته را برایش بازگو نماید. شبی متقی به پیرمرد دستور داد تا از احوال طالبیین هرچه می‌داند، تعریف نماید. او همه را گفت: «تا نوبت به اخبار حسن بن زید و برادرش محمد بن زید و سرگذشت آنان در دیار طبرستان رسید و از محاسن ایشان، بسیار گفت و این‌که اهل علم و ادب سوی آن‌ها می‌رفتند و شاعران درباره‌شان شعر می‌گفتند.» (مسعودی، ۱۳۷۴، ج ۲: ۷۱۹)

بر این اساس، برخورد تعامل‌گرایانه حسن بن زید، مؤسس دولت علویان طبرستان، از

عوامل موفقیت علویان و سادات در تأسیس دولت‌های اسلامی - شیعی ▶ ۱۳۵

دید تاریخ‌نویسان دور نمانده، از جمله ابن‌خلدون و ابن‌اثیر، تعامل و گذشت او با خانواده رقیب سیاسی‌اش سلیمان بن عبدالله (کارگزار طاهریان در طبرستان) را یادآور شده‌اند که به دست او اسیر شد و حسن با اقدامی جوان‌مردانه، همسر و فرزندان سلیمان را به وسیله کشتی، نزد سلیمان فرستاد. (ابن‌خلدون، ۱۳۸۸، ج ۳: ۳۳ و ۳۴؛ ابن‌اثیر، ۱۹۹۴، ۳۶۵) به هر حال، این نوع برخورد و گذشت و جوانمردی، کم‌تر در بین رقبای سیاسی افتاده اما در رفتار سیاسی - اجتماعی علویان و سادات دیده شده است.

مقام علمی، از دیگر ویژگی‌های علویان و سادات مؤسس دولت‌های اسلامی - شیعی بود که در جهت دولت‌سازی آنان تأثیر می‌گذاشت. در این زمینه، طبری و ابن‌ندیم، حسن بن زید را به عنوان عالم دینی و فقیهی دین‌دار معرفی می‌نمایند. (ابن‌ندیم، ۱۹۹۶: ۳۳۲؛ الطبری، ۱۹۸۸، ج ۱: ۲۲۸)

شاید بتوان اذعان نمود که علم فقه و اصول اسلامی، در حوزه‌های قانون‌گذاری و دولت‌سازی، به ویژه در عصر غیبت امام زمان علیه‌السلام به عنوان مبانی دولت‌های اسلامی - شیعی، از ضرورت‌های اجتناب‌ناپذیر قلمداد گردیده است. با توجه با جایگاه فقه و فقهت در عرصه‌های دولت‌سازی و قانون‌گذاری، این مقام علمی، در میان بنیان‌گذاران دولت‌های علوی، تنها به بنیان‌گذار جمهوری اسلامی منحصر بود ایشان به عنوان فقیه و مرجع تقلید، حکومت اسلامی را تأسیس کردند. یکی از پژوهش‌گران در این زمینه می‌نویسد: «حکومت را فلسفه عملی تمام فقه دانستن، اصلی است که امام خمینی رحمته‌الله مبتکر آن بود.» (ایمن‌زاده، ۱۳۷۸: ۶۵)

با این نگرش، مقام علمی به ویژه مرجعیت ایشان، یکی از عوامل مهم و تأثیرگذار در تأسیس دولت جمهوری اسلامی بوده است. (عابدی، ۱۳۹۲: ۹۱) در واقع، ایشان با استفاده از این ویژگی و رهیافت‌های فقهی و کلامی، حکومت اسلامی را بر اساس تئوری ولایت‌فقیه بنیان نهادند. در این زمینه، می‌فرماید:

حکومت در نظر مجتهد واقعی، فلسفه عملی تمامی فقه در تمام زوایای زندگی بشریت است. حکومت نشان‌دهنده جنبه عملی فقه در برخورد با تمامی معضلات اجتماعی و سیاسی و نظامی و فرهنگی است. فقه، تئوری واقعی و کامل اراده انسان و اجتماع از گهواره تا گور است. (امام خمینی، ج ۶۸: ۲۱)

۳. بیعت و مشارکت سیاسی

امروزه بیعت و مشارکت سیاسی مردم به میزان زیادی در وجهه بین‌المللی دولت‌ها تأثیرگذار است و در صورت فقدان آن، بعد بین‌المللی آن را به شدت زیر سؤال خواهند برد. یکی از پژوهش‌گران درباره مشروعیت می‌نویسد:

با توجه به سریان حاکمیت دینی از سوی خداوند، مشروعیت حکومت دینی، به قبول یا نفی مردم بستگی ندارد، اما درعین حال، مقبولیت حکومت از ره‌گذر رهیافت عمومی و مشارکت همگانی در قالب بیعت مردم با رهبر جامعه، تحقق می‌یابد. این امر، بدان معناست که هرچند حکومت دینی، مشروعیت دارد، اما اجازه ندارد از ابزارهای اجبار و زور برای اعمال حاکمیت سیاسی استفاده کند. در این حالت، اقبال مردم و حضور آنان که امروزه در قالب مشارکت سیاسی مطرح می‌شود، از اهمیت جدی برخوردار است. (سجادی، ۱۳۸۲: ۱۲۴)

امام خمینی علیه السلام به عنوان فقیهی جامع‌الشرایط و مرجع تقلید در جهان تشیع، درباره مشروعیت حکومت دینی در عصر غیبت می‌فرماید:

حکومت از امور جدایی‌ناپذیر اسلام است و بسیاری از احکام اسلام، بدون حکومت اسلامی قابل اجرا نیست و بسیاری از آن‌ها به حاکم اسلامی ارجاع داده شده است. بر این مبنا، باید گفت که ولایت فقیه یکی از انواع ولایت تشریحی است؛ یعنی همانند ولایت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و ائمه معصومین علیهم السلام و در عصر غیبت، فقیه جامع‌الشرایط عهده‌دار ولایت و رهبری جامعه اسلامی می‌گردد و به ضرورت شرع و عقل، آنچه در دوره حیات رسول اکرم صلی الله علیه و آله و زمان امیرالمؤمنین علی بن ابی‌طالب علیه السلام لازم بوده؛ یعنی حکومت و دستگاه اجرا و اداره پس از ایشان و در زمان ما نیز لازم است. (امام خمینی، ۱۳۷۳: ۱۹)

عوامل موفقیت علویان و سادات در تأسیس دولت‌های اسلامی - شیعی ▶ ۱۳۷

ایشان مشارکت سیاسی مردم، هم‌چنین آگاهی و نظارت آنان را بر حکومت منتخب خودشان، بزرگ‌ترین ضامن حفظ امنیت در جامعه می‌دانستند. (احمدی، ۱۳۸۵: ۴۶)

تاریخ گواه بر این واقعیت است که بیعت و حضور مردم در دولت‌های علویان و سادات، پررنگ و گسترده بوده و به لحاظ مقبولیت اجتماعی، باعث استحکام ارکان این دولت‌ها گردیده است. درباره بیعت مردم با علویان طبرستان، چنین آمده: «رؤسای قلعه کلار و کلار رستاق، بر اقامه کتاب‌الله و سنت رسوله والامر به معروف و نهی عن المنکر، با حسن بن زید بیعت کردند.» (مرعشی، ۱۳۰، ۱۳۶۱)

نقش مردم و مشارکت آنان در پیروزی انقلاب و شکل‌گیری دولت جمهوری اسلامی ایران بی‌نظیر بود. لذت این انقلاب، در واقع یکی از مردمی‌ترین انقلاب‌های جهان در قرن بیستم به حساب می‌آید. در سال ۱۳۵۸، نخستین نظرخواهی از مردم درباره نوع نظام در ایران صورت گرفت که در نتیجه ۹۸/۲ درصد کل شرکت‌کنندگان در همه‌پرسی، به نظام جمهوری اسلامی رأی مثبت دادند. (نظرپور، ۱۳۸۷: ۱۲۸ و ۱۲۹) از تصویب قانون اساسی نیز همه‌پرسی صورت گرفت. نقش مردم در انتخاب مسئولان، از جمله تعیین رهبر نیز برجسته است. مطابق اصل ۱۰۷ قانون اساسی، تعیین رهبر به خبرگان منتخب مردم واگذار شده است. نمایندگان مجلس خبرگان که خود باید مجتهد باشند، یک نفر را از میان فقهای واجد شرایط که دارای بینش فقهی و سیاسی قوی تر است، به عنوان رهبر انتخاب و به مردم معرفی می‌کنند. انتخاب رئیس‌جمهور، وزیران و نمایندگان مجلس شورای اسلامی نیز به همین شکل تحقق می‌پذیرد. (نظرپور، ۱۳۸۷: ۱۲۸ و ۱۲۹)

نتیجه

علویان و سادات توانستند با استفاده از نیروی خدادادی و موقعیت اجتماعی‌شان، در جهت حمایت از حقوق مستضعفان و ستم‌دیدگان، دولت‌های اسلامی - شیعی را بنیان نهند. شواهد تاریخی نشان می‌دهد که مردم در برخی موارد، برای نجات از جان و مال و ناموس خویش از ستم‌گران، به علویان پناه می‌آوردند؛ مانند مردم طبرستان که از علویان استمداد خواستند و

علویان نیز در حمایت از مردم، مقبولیت و محبوبیت بیش‌تری کسب نمودند و از این طریق، حکومت علویان را تأسیس کردند. هم‌چنین، در برخی موارد، علویان به مردم پناه برده و آرام‌آرام از موقعیت اجتماعی و معنوی خویش استفاده کردند و دست به تأسیس حکومت زدند؛ مانند حکومت‌های ادریسیان و فاطمیان. در برخی موارد نیز با آرمان‌های دینی مشترک، هم برای زدودن جلوه‌های ظلم و استبداد و هم در جهت اجرای قوانین الهی و حکومت اسلامی، دوشادوش هم‌دیگر حرکت نموده، حکومت مبتنی بر دین و شریعت محمدی را بنیان نهادند؛ مانند امام خمینی رحمته‌الله و مردم ایران که به لحاظ تاریخی، مقتدرترین حکومت اسلامی - شیعی قلمداد می‌گردد. البته نقش مردم در تأسیس حکومت جمهوری اسلامی بسیار پررنگ بوده، اما نقش امام خمینی رحمته‌الله و تدبیرهای حکیمانه ایشان در چشم‌انداز و تأسیس دولت جمهوری اسلامی، عمیق‌تر از آن است که در قالب یک مقاله علمی بگنجد.

عوامل موفقیت علویان و سادات در تأسیس دولت‌های اسلامی - شیعی ▶ ۱۳۹

کتابنامه

- ابن اثیر (۱۹۹۴). *الکامل فی التاریخ*، بیروت، مؤسسه التاریخ العربی، ج ۴.
- ابن حماد، محمد بن علی (۱۳۷۸). *تاریخ فاطمیان*، تهران، مؤسسه انتشارات امیرکبیر، ج ۱.
- ابن خلدون، عبدالرحمان (۱۳۵۴). *مقدمه*، ترجمه محمد پروین گنابادی، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ج ۱.
- _____ (۱۳۶۳). *تاریخ ابن خلدون*، ترجمه عبدالمحمد آیتی، تهران، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی وابسته به وزارت فرهنگ و آموزش عالی، ج ۳.
- ابن ندیم، اسحاق بن محمد (۱۹۹۶). *فهرست*، شرح و تعلیق یوسف علی طویل، بیروت، دارالکتب العلمیه.
- اصفهانی، ابی‌الفرج (۱۹۸۷). *مقاتل الطالبیین*، شرح و تحقیق سید احمد صقر، بیروت، منشورات مؤسسه الاعلمی للمطبوعات.
- امام خمینی، *صحیفه نور*، تهران، انتشارات چاپخانه وزارت ارشاد اسلامی، ج ۱۸.
- _____ (۱۳۷۳). *حکومت اسلامی*، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی علیه‌السلام.
- امیری، اکبر (۱۳۸۸). "دلایل ظهور علویان در طبرستان و برخورد با طاهریان"، نشریه *فقه و اصول فقه و تاریخ تمدن*، شماره ۱۳، پاییز.
- امین‌زاده، رحیم (۱۳۷۸). نشریه *علوم اجتماعی*، شماره ۱۱، زمستان.
- تقوش، محمدسهیل (۱۳۸۳). *دولت عباسیان*، ترجمه حجت‌الله جودکی، با اضافاتی از رسول جعفریان، قم، مؤسسه پژوهشی حوزه و دانشگاه.
- جمشیدی، محمدحسین (۱۳۸۴). *اندیشه سیاسی امام خمینی*، تهران، پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی.
- حاج احمدی، محمود (۱۳۸۵). *پژوهش‌نامه انقلاب اسلامی دانشگاه اصفهان*، شماره ۱۳، بهار.
- خضری، سید احمدرضا (۱۳۷۸). *تاریخ خلافت عباسی از آغاز تا پایان آل بویه*، تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).

- دفتر ادبیات انقلاب اسلامی (۱۳۷۱). روحانیت؛ بولتن‌های نوبه‌ای ساواک، تهران، بی‌نا.
- رجیبی، محمد محسن (۱۳۷۸). زندگی‌نامه سیاسی امام خمینی، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ج ۱.
- سجادی، عبدالقیوم (۱۳۸۲). مبانی تحزب در اندیشه سیاسی اسلام، قم، مرکز چاپ و نشر دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه.
- سکندری، علی جان و دیگران (۱۳۸۴). یکشنبه خونین مشهد، تهران، انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- شیرخانی، علی (۱۳۷۷). حماسه ۱۷ خرداد ۱۳۵۴ مدرسه فیضیه، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- صمدی پور، سعدی (۱۳۸۶). شکنجه در رژیم شاه، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- الطبری، محمد بن جریر (۱۹۸۸). تاریخ طبری، بیروت، دارالکتب العلمیه، ج ۵.
- عابدی، سیدمحمد (۱۳۹۲). "نقش امام خمینی در بیداری اسلامی در مقایسه با سیدجمال‌الدین"، دو فصل‌نامه علمی - تخصصی پژوهش‌نامه مطالعات تاریخی جهان اسلام، سال اول، شماره اول، بهار و تابستان.
- _____ "نقش علمی، فرهنگی و سیاسی سادات و امامزادگان در افغانستان"، مجموعه مقالات اولین کنگره بین‌المللی امامزادگان، اصفهان، دانشگاه اصفهان، ج ۳.
- عالم‌زاده، هادی و دیگران (۱۳۸۴). "مذهب ادرسیان"، نشریه میان‌رشته‌ای علوم انسانی دانشگاه الزهراء، شماره ۵۵، پاییز ۱۳۸۴.
- اللغمیش، سیدعبدالسلام (۱۳۸۸). اوضاع مذهبی - فرهنگی دولت ادرسیان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، قم، جامعه المصطفی العالمیه.
- قلی‌پور، جعفر (۱۳۸۲). مواضع امام خمینی در برابر نظام سیاسی پهلوی و نهادهای آن، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- قنبری، بخشعلی (۱۳۷۹). فلسفه عاشورا از دیدگاه اندیشمندان مسلمان جهان، تهران، شرکت چاپ و نشر بین‌الملل سازمان تبلیغات اسلامی.

عوامل موفقیت علویان و سادات در تأسیس دولت‌های اسلامی - شیعی ▶ ۱۴۱

- کارل، بروکلیمان (۱۳۴۶). *تاریخ دول اسلامی*، ترجمه هادی جزایری، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- کلیفورد، آدموند (۱۳۸۱). *سلسله‌های اسلامی جدید*، ترجمه دکتر فریدون بدره‌ای، تهران، مرکز بازشناسی اسلام و ایران، (انتشارات باز).
- کنگره بین‌المللی بزرگداشت ثقه‌الاسلام کلینی (۱۳۸۷). *مجموعه مقالات فارسی کنگره بین‌المللی ثقه‌الاسلام کلینی*، قم، ناشر موسسه علمی فرهنگی دارالحدیث، ج ۱.
- گاستون، ویت (۱۳۶۵). *قاهره شهر هنر و تجارت*، ترجمه محمود احمدی، تهران، شرکت انتشارات علمی - فرهنگی.
- محرمی، غلامحسین (۱۳۷۸). *تاریخ تشیع از آغاز تا پایان عصر غیبت صغرا*، قم، مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی علیه‌السلام، ج ۱.
- مرعشی، ظهیرالدین ابن نصیر (۱۳۶۱). *تاریخ طبرستان و رویان و مازندران*، تهران، مؤسسه مطبوعاتی شرق، ج ۱.
- مسعودی، علی بن حسین (۱۳۷۸). *مروج الذهب*، ترجمه ابوالقاسم پاینده، تهران، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ج ۲.
- مقدم، حسین و دیگران (۱۳۸۵). *تاریخ تشیع ۲*، تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
- منصور، جواد (۱۳۷۷). *تاریخ قیام ۱۵ خرداد به روایت اسناد*، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۷۷، ج ۱.
- مونس، حسین (۱۳۸۴). *تاریخ و تمدن مغرب*، ترجمه حمیدرضا شیخی، تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، ج ۲.
- ناصری طاهری، عبدالله (۱۳۷۹). *فاطمیان در مصر*، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ج ۱.
- نظر پور، مهدی (۱۳۸۷). *آشنایی با نظام جمهوری اسلامی ایران*، ۱۳۸۷.
- الهی‌زاده، محمدحسن (۱۳۸۵). *جنبش حسنیان، ماهیت فکری و تکاپوی سیاسی*، قم، شیعه‌شناسی، ج ۱.
- یعقوبی (احمد بن یعقوب) (۱۳۷۴). *تاریخ یعقوبی*، ترجمه آیتی، تهران، شرکت انتشارات علمی فرهنگی، ج ۲.